

مقاله پژوهشی

گاه‌نگاری و گونه‌شناسی کاغذدیواری تا سده ۱۹ میلادی و مواجهه درباریان عصر قاجار با آن

زهرا بابائی کله‌مسیحی^۱ ملیکا یزدانی^۲

۱. کارشناس ارشد هنر اسلامی، دانشکده صنایع‌دستی، دانشگاه هنر اصفهان، اصفهان، ایران.

۲. نویسنده مسئول، استادیار، دانشکده صنایع‌دستی، دانشگاه هنر اصفهان، اصفهان، ایران.

E-mail: m.yazdani@aui.ac.ir.

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲، ۴، ۴ تاریخ بازنگری: ۱۴۰۲، ۱۱، ۸ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲، ۱۱، ۱۳

چکیده

مقدمه: کاغذدیواری، یکی از قدیمی‌ترین و در عین حال پرکاربردترین آرایه‌های معماری داخلی در جهان که از گذشته تاکنون تحولات زیادی را طی کرده و علاوه بر تکامل شیوه ساخت و اجرا و ابداع و نیز پیچیده و مبهم بودن تحولات مرتبط با این آرایه، منابع سیر تکامل و شیوه‌های تولید آن هم محدود و پراکنده بوده است. در عین حال چگونگی ورود کاغذدیواری به ایران، پیشگامان کاغذدیواری در ایران و سلیقه آن‌ها در انتخاب انواع کاغذدیواری نیز تا حد زیادی مغفول مانده است. سؤال پژوهش حاضر این است که پیشگامان کاغذدیواری در جهان و ایران کدامند؟ و مواجهه درباریان عصر قاجار با فن‌آوری کاغذدیواری چگونه بوده است؟

روش پژوهش: پژوهش حاضر مبتنی بر شیوه توصیفی-تحلیلی تدوین شده و گردآوری داده‌های آن به روش میدانی، کتابخانه‌ای و از منابع اینترنتی است. یافته‌ها: نتایج این پژوهش نشان می‌دهد با وجود نظرات متفاوت پژوهشگران، فرانسوی‌ها در اواسط سده ۱۵ میلادی پیشگام استفاده از کاغذدیواری به معنای امروزی بودند. تنوع در طرح، رنگ، اجرا و نصب توانست این محصول را از کالایی بی‌ارزش به کالایی تبدیل کند که نشانی از اشرافی‌گری و تجمل‌گرایی است و از این‌رو در خانه شاهان، درباریان و تجار در اروپا و ایران دوره قاجار استفاده شد. ناصرالدین‌شاه به‌عنوان نخستین مخاطب این محصول در ایران بود. پس از وی، درباریان قاجار، برای برآوردن حس نوگرایی و همگام شدن با سلیقه جهانی، از کاغذدیواری‌های وارداتی استفاده کردند. از دیگر نتایج پژوهش، گستردگی طرح، نقش، تکنیک و فضای مورد استفاده برای کاغذدیواری در خانه وثیق انصاری است که این مجموعه را به گنجینه کاغذدیواری دوره قاجار بدل کرده است.

نتیجه‌گیری: دو کشور چین (به‌خاطر اختراع کاغذ و استفاده‌های متنوع از آن) و فرانسه (به‌دلیل اختراعات و پیشرفت در تولید کاغذ دیواری تا سده ۱۹ میلادی)، را می‌توان از جمله بنیان‌گذاران کاغذ دیواری برشمرد. با توجه به همزمانی عصر ناصری با محبوبیت کاغذ دیواری در دوره ویکتوریا می‌توان گفت کاربرد کاغذ دیواری در ایران توسط دربار قاجار، انعکاس دهنده سلیقه جهانی و شرایط سیاسی-اجتماعی این دوره است.

کلیدواژه

آرایه معماری قاجار، کاغذدیواری، کاغذ مخمل‌نما، کاغذ مرم‌نما، فلاک

ارجاع به این مقاله: بابائی کله‌مسیحی، زهرا و یزدانی، ملیکا. (۱۴۰۳). گاه‌نگاری و گونه‌شناسی کاغذدیواری سده ۱۹ میلادی و مواجهه درباریان

عصر قاجار با آن. پیکره، ۱۳(۳۵)، ۳۶-۵۷.

DOI: 10.22055/PYK.2024.18821

©2024 by the Authours. This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0 license) <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0>

مقدمه و بیان مسئله

پیشینه تولید کاغذدیواری احتمالاً از انگیزه نخستین انسان جهت تزئین محیط زندگی آغاز می‌شود. این تفکر یکی از مهمترین عناصر کلیدی برای گسترش آرایه‌های معماری بوده است. تاریخچه تزئین دیوار به دیوارنگاری درون غارها و حدود ۴۰ تا ۳۰ هزار سال پیش بازمی‌گردد. سیر تنوع در زینت‌دادن و بیان مفاهیم گوناگون بر دیوار بناها در گذر تاریخ، استفاده از ابزار، مصالح و تکنیک‌های متنوعی از هنر سنگ، آجر، گچ، کاشی، چوب، آینه، شیشه و... را به وجود آورد که تاکنون با تحولات قابل توجهی مواجه شده است. امروزه پوشش‌های دیواری تحول گسترده‌ای در دکوراسیون داخلی به وجود آورده‌اند که کاغذدیواری یکی از مهمترین آن‌هاست. کاغذدیواری در دنیای غرب، با تک‌برگ‌ها و با استفاده از چاپ‌های قالبی و دیگر فنون چاپی ساده آغاز شد. به تدریج با تغییر تک‌برگ‌ها به کاغذهای رولی و اختراع ماشین چاپ، کاغذدیواری امروزی پدیدار شد و تکامل یافت. این نوع پوشش‌های دیواری که در زمان قاجار وارد ایران شدند، در واقع ادامه تزئینات قبل با ظاهر جدید بر روی کاغذ و پارچه بودند که با گسترش روابط تجاری قاجاریان و اروپا به تزئینات این زمان اضافه شدند. گاه‌نگاری کاغذدیواری صرفاً دستیابی به تاریخچه کاغذ، تحولات الگوها و طرح‌های زینتی بر روی کاغذها نیست، بلکه آرایه فرآیندی منسجم و پیچیده از نبوغ تکنولوژیکی بشر در طی سده‌هاست. همچنین بررسی این تاریخچه و شیوه برخورد جوامع با این نوآوری سبب شناخت بهتری از روند تغییر در الگوهای مصرف و ذائقه قشرهای مختلف جوامع نیز هست. این پژوهش با هدف بررسی سیر تاریخی و تکامل کاغذهای دیواری از ابتدا تا زمان ورود به ایران در دوره قاجار، در پی پاسخ‌گویی به سؤالات پیش رو است. پیشگامان کاغذدیواری در جهان و ایران کدامند؟ مواجهه ایرانیان عصر قاجار با فن‌آوری کاغذدیواری چگونه بوده است؟ در مسیر تکامل کاغذدیواری چه عواملی این صنعت را برای رسیدن به شکل امروزی آن هدایت کرد؟ در این راستا ابتدا تاریخچه کاغذدیواری و مسیر تکامل آن بررسی شده سپس به شناخت و دسته‌بندی انواع کاغذدیواری‌ها انجام خواهد و در انتها عوامل تأثیرگذار در ورود کاغذدیواری به ایران و کاخ‌ها و خانه‌های قاجاری تزئین شده با کاغذدیواری نیز بررسی خواهد شد.

روش پژوهش

ماهیت و روش پژوهش پیش رو توصیفی است و نتایج براساس داده‌های مشاهده‌ای (متنی و تصویری) و تحلیل محتوا ارائه می‌شود. با توجه به تمرکز این پژوهش بر گسترش دانش در زمینه تاریخ و تکنولوژی کاغذ دیواری در جهان و جستجوی آن در سلیقه دربار ایران دوره قاجار، این تحقیق از منظر هدف، توسعه‌ای است و تجزیه و تحلیل داده‌ها به شیوه کیفی انجام شده است. جامعه مطالعاتی این پژوهش را کاغذ دیواری‌های در دسترس دوره قاجار موجود در سه کاخ (کاخ گلستان، کاخ شهرستانک تهران و کاخ باغچه جوق ماکو) و سه خانه (خانه وثیق انصاری اصفهان، خانه عامری‌ها کاشان و خانه سرتیپ سدهی خمینی شهر اصفهان) تشکیل می‌دهد. اطلاعات مورد نیاز با استفاده از شیوه ترکیبی اسنادی (کتابخانه‌ای و منابع اینترنتی) و میدانی همراه با تصویربرداری مستقیم از آثار جمع‌آوری گشته است.

پیشینه پژوهش

کاغذدیواری از منظر گوناگون مورد توجه پژوهشگران بوده است. در زمینه خاستگاه کاغذدیواری در جهان، نظرات متعددی وجود دارد که تاریخ مشخصی را تأیید نمی‌کند. «سانبورن»^۱ (۱۹۰۵) در کتاب «Old Time Wall Papers» کاغذدیواری را از اختراعات دنیای شرق (چین و ژاپن) می‌داند. وی نخستین کاغذدیواری‌های آمریکا را معرفی کرده‌است. «سوگدن»^۲ و «ادموندسون»^۳ (۱۹۲۶)، در کتاب «A history of English wallpaper 1509-1914» ظهور اولین کاغذدیواری‌ها را مربوط به اواخر سده ۱۴ میلادی می‌دانند. «هامرز»^۴ (۱۹۶۲) نیز در پایان نامه‌ای با عنوان «A Brief History of Wallpaper» و «هاسکین»^۵ (۲۰۰۵) در مقاله «The Papered Wall» از تکنیک چاپ قالبی، کاغذهای مرمینما، مخمل‌نما و ... یاد کرده و معتقدند اولین کاغذدیواری‌ها در اواخر سده ۱۵ میلادی در فرانسه ظهور می‌کنند. «کلی»^۶ (۲۰۱۴) در پژوهش «Toward a History of Canadian Wallpaper Use» مرتبط با تاریخچه کاغذدیواری کانادا (۱۸۶۰-۱۹۳۵ م)، اولین کاغذدیواری را مربوط به سده ۱۷ میلادی اطراف اروپای غربی می‌داند. «وو»^۷ (۲۰۱۸) در پایان‌نامه دکترای خود با عنوان «Chinese Wallpaper, Global Histories and Material Culture»، چین را خاستگاه پیدایش کاغذدیواری دانسته و کاغذدیواری چینی را به‌عنوان فرهنگ مادری کاغذدیواری جهان معرفی کرده است. در ایران، پژوهش‌های اندکی مرتبط با کاغذدیواری وجود دارد. مکان‌های دارای کاغذدیواری به‌خصوص خانه وثیق انصاری، موضوع محبوب پژوهشگرانی همچون «برکت» (۱۳۷۸) با عنوان «مطالعه، شناخت، طرح مرمت و احیا خانه سرهنگ وثیق انصاری»، «کریمی و هلاکویی» (۱۳۸۶) به نام «بررسی فن شناختی پوشش‌های دیواری کاغذی خانه وثیق انصاری اصفهان» و «توغانی» (۱۳۸۷) با موضوع «فن‌شناسی و آسیب‌شناسی کاغذ و پارچه‌های دیواری خانه وثیق انصاری» با رویکرد حفاظتی- مرمتی بوده که اشاره مختصری نیز به پیشینه کاغذدیواری داشته‌اند. «منجزی» (۱۳۹۴) در پایان‌نامه «تدوین اصول طراحی کاغذ دیواری متناسب با فرهنگ ایرانی بر اساس قالی تبریز» نگاه مختصری به تاریخچه کاغذ دیواری دارد. «هاشمی» (۱۳۹۰) در پایان‌نامه خود با موضوع «همنشینی آرایه‌ها در تزیینات خانه وثیق انصاری اصفهان»، «مسینه‌اصل» (۱۳۹۴) در پایان‌نامه «طراحی کاغذدیواری براساس نقاشی‌های کاخ سردار ماکو» و «بابائی» (۱۳۹۹) در پایان‌نامه «مطالعه تطبیقی نقوش پارچه‌ها و کاغذهای دیواری در خانه‌های قاجاری» کاغذدیواری‌های قاجار را از منظر طرح و نقش نگریسته‌اند. «بابائی، یزدانی، زمانی و جوکار» (۱۴۰۱) در مقاله «جایگاه پوشش‌های پارچه‌ای و کاغذی بر آرایه‌های معماری دوره قاجار در خانه وثیق انصاری اصفهان» با رویکرد توصیفی- تحلیلی کاغذها و پارچه‌های دیواری خانه وثیق را معرفی و تقسیم‌بندی کرده‌اند. به‌نظر می‌رسد پژوهش‌ها در زمینه کاغذدیواری در ایران بیشتر با محوریت باستان‌سنجی و با بررسی طرح و نقش در خانه‌های اصفهان انجام شده است. بر این اساس پژوهش پیش‌رو با تمرکز بر گاه‌نگاری کاغذدیواری در جهان به بررسی گونه‌های کاغذدیواری و مواجهه درباریان عصر قاجار با این محصول می‌پردازد.

خاستگاه کاغذدیواری در جهان

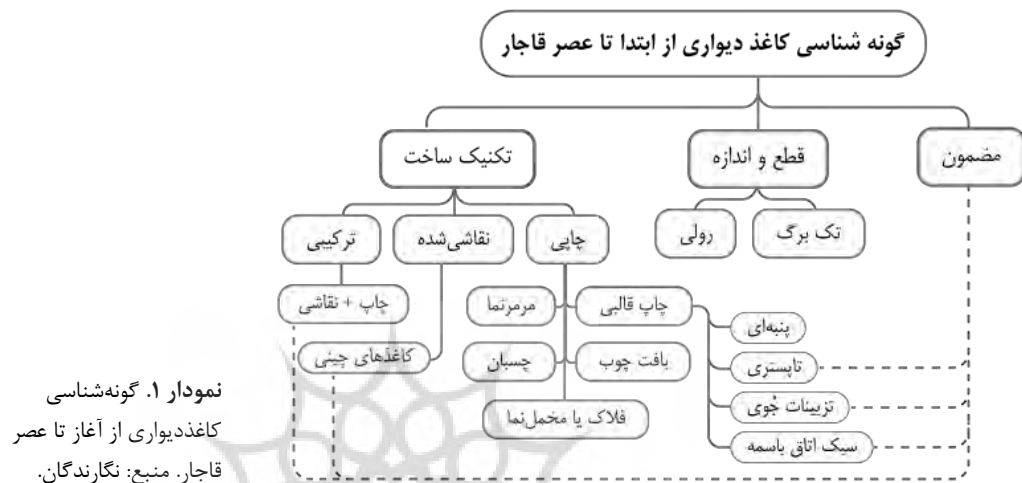
کاغذدیواری نوعی پوشش برای دیوار، به‌منظور پوشاندن عیوب ظاهری، جلوگیری از نفوذ حشرات و گرد و غبار، افزایش استحکام دیوار و مهمتر از همه زینت بخشیدن به فضای داخلی ساختمان است (Kelly, 2015). ابداع این پوشش‌ها، تحولی گسترده در تاریخ هنر و معماری جهان به‌وجود آورد. می‌توان خاستگاه اصلی آن را زمان کشف نخستین کاغذ در جهان دانست. براساس برخی کشفیات در «سین کیانگ» چین (۱۹۳۳ م) تا مدت‌ها عقیده بر این بود که «تسای‌لون»^۹ در سال ۱۰۵ میلادی کاغذ را کشف کرده است (پورتر، ۱۳۸۹، ۳۰)، اما با یافتن چند

تکه کاغذ در «شآنسی»^{۱۰} و «گانسو»^{۱۱} باستان‌شناسان تاریخ تولید کاغذ را سده دوم پیش از میلاد در چین تخمین زده‌اند (Eliot & Rose, 2009, 99). فن کاغذسازی در اواسط سده دوم هجری توسط اسیران کاغذساز چینی در جنگ میان عباسیان و چین به ایران انتقال یافت (مایل هروی، ۱۳۷۲، ۱۶). پس از آن، سرزمین‌های اسلامی تأمین‌کننده کاغذ مورد نیاز اروپا تا پیش از رسیدن این فن به فرانسه بودند (کارگر و ساریخانی، ۱۳۹۰، ۱۷۴). کاغذ ساخته شده در کشورهای شرقی پس از صادرات به اروپا، به صورت صنعتی نو و کاربردی متفاوت، تحت عنوان کاغذدیواری عرضه شدند. به نظر می‌رسد بارقه‌های نخستین این پوشش‌های دیواری نوین، سده‌ها پیش در آرایه‌هایی همچون دیوارنگاری، پته کاری^{۱۲}، دیوارنگاره‌های بوم‌پارچه^{۱۳} و پرده‌سازی در تزیین خانه‌ها و کاخ‌ها زده شده بود. در اروپای قرون وسطی، طبقه طراز اول جامعه پرده‌های نقش‌دار^{۱۴} بزرگ را بر دیوار خانه‌های خود نصب می‌کردند که علاوه بر جنبه تزیینی به عنوان عایق عمل می‌کرد، اما طبقه نیمه‌مرفه و فقیر که یا به خاطر قیمت گزاف یا عدم دسترسی، توان خرید این پرده‌ها را نداشتند، به کاغذدیواری روی آوردند. در صورتی که دیوارآویزها، خاستگاه کاغذدیواری امروزی در نظر گرفته شوند، نظر «کاسترو»^{۱۵} قابل تأمل است. وی نخستین کاغذدیواری را مربوط به اوایل سده ۱۳ میلادی اروپا در خانه مذهبیون دانسته که با مضمون شمایل مذهبی کار می‌شدند (منجزی، ۱۳۹۴)؛ گرچه «سوگدن و ادموندسون» نیز کاغذدیواری را به مذهبیون نسبت می‌دهند، اما زمان ظهور اولین نمونه‌ها را اواخر سده ۱۴ میلادی می‌دانند که به وسیله چاپ با قالب‌های چوبی بر روی پارچه یا کاغذ تکثیر می‌شد (Sugden & Edmondson, 1926, 99). کاغذ از سده ۱۵ میلادی به بعد رسانه‌ای مهم برای انتشار متن و نگاره بود (Wisse, 2005, 13). به نظر «هامرز»^{۱۶} نیز این صنعت اواخر سده ۱۵ میلادی به وجود آمد. وی تاریخچه استفاده از کاغذدیواری را نامشخص دانسته، اما می‌نویسد که لویی یازدهم در سال ۱۴۸۱ میلادی پنجاه رول بزرگ کاغذی با طرح فرشته‌های آبی را به بوردیچون^{۱۷} نقاش سفارش داد. هامرز همچنین «پاپیلون پدر»^{۱۸} حکاک فرانسوی را به عنوان خالق کاغذدیواری امروزی دانسته، زیرا او برای اولین بار در سال ۱۶۷۵ میلادی، نقوش تکرارشونده را به گونه‌ای طراحی کرد که از یک ورق به ورق دیگر تداوم داشتند. این روش در ساخت کاغذهای دیواری تا امروز استفاده شده است (Hammers, 1962). این در حالی است که «کلی» عقیده دارد، کاغذدیواری در حدود سال ۱۶۵۰ میلادی در اطراف اروپای غربی متولد شد (Kelly, 2015). آنچه مسلم است عدم توافق میان پژوهشگران مختلف در ارتباط با خاستگاه کاغذدیواری است. البته ساختار آلی کاغذ، آسیب‌پذیر بودن آن در برابر عوامل محیطی و شکنندگی سبب شده قدیمی‌ترین نمونه‌های کاغذدیواری در دسترس مربوط به سده ۱۸ میلادی باشند (Hoskin, 2005, 6). تا اوایل سده ۱۹ میلادی صنعت کاغذدیواری پیشرفت چشمگیری داشت، اما پس از آن افول کرد و رنگ‌آمیزی دیوارها محبوب شد. در این زمان تولیدکنندگان با ایجاد تنوع نقش و افزایش کیفیت، این صنعت رو به افول را بهبود بخشیدند. اختراع چسب کاغذدیواری توسط «سیچل»^{۱۹} در سال ۱۸۸۸ میلادی (Garner, 2020) تحولی بود که سبب شد روش نصب کاغذ بر روی قاب چوبی یا بوم به چسباندن مستقیم بر روی دیوار تغییر یابد (Hammers, 1962).

گونه‌شناسی کاغذدیواری در طول تاریخ تا عصر قاجار

با محبوب شدن پوشش‌های دیواری کاغذی و استفاده گسترده مردم اروپا از آن‌ها، کارگاه‌های کوچک و بزرگ در سراسر دنیا، تولید انبوه آن را شروع کردند. با گذر زمان و در جریان توسعه این صنعت نوپا، ابزارها و امکانات متنوعی توسط تولیدکنندگان، برای جذب و تأمین سلیقه مشتریان و پیشی گرفتن از رقبا به وجود آمد. گستردگی

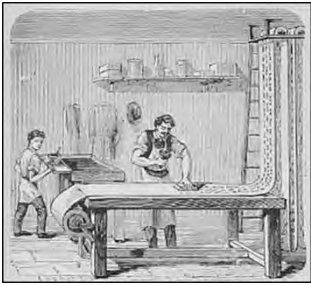
تاریخی، جغرافیایی و فرهنگی در تکامل کاغذدیواری منجر به تولید پوشش‌های متنوع شد. با این تفاسیر به‌نظر می‌رسد، برای شناخت سیر تحول دقیق آنچه بر روزگار این صنعت گذشته، تفکیک کاغذهای دیواری از جهات مختلف باید مورد نظر قرار گیرد. بنابراین، در این پژوهش، کاغذدیواری تا سده ۱۹ میلادی از جهت مضمون، قطع و اندازه و تکنیک ساخت بررسی خواهد شد (نمودار ۱).

۱. **تقسیم‌بندی کاغذدیواری براساس مضمون:** مضامین می‌توانند بازتاب‌دهنده سلیقه جامعه براساس فرهنگ، جغرافیا، زمان، وقایع خاص، امور مهم زندگی، مکان و ... باشند. باید در نظر داشت که مضمون کاغذدیواری‌ها تا سده ۱۹ میلادی بسیار وابسته به شیوه ساخت و اجرای کاغذدیواری، فرهنگ و سفارش مخاطب بوده است. در واقع مضمون کاغذدیواری‌ها که معمولاً به وسیله چاپ قالبی اجرا و یا به‌طور مستقیم نقاشی می‌شدند، با شیوه اجرا و نوع کاغذدیواری ارتباط بسیاری دارند. بنابراین، مضمون بخشی جدانشدنی از تکنیک به‌شمار می‌رفته و شامل کاغذهای تاپستری، تزئینات چوبی، کاغذهای به‌سبک اتاق باسمه، کاغذهای چینی و ... است که در قسمت تقسیم‌بندی کاغذدیواری براساس تکنیک ساخت به‌طور کامل به آن پرداخته خواهد شد.

۲. **تقسیم‌بندی کاغذدیواری براساس قطع و اندازه:** یکی از مؤلفه‌ها برای تفکیک انواع کاغذدیواری اندازه آن‌هاست که در دو دسته تک‌برگ و رولی قرار می‌گیرند.

۱-۲. **کاغذدیواری گونه تک برگ:** پیشینه کاغذدیواری یا دیوارآویزها را در فرانسه، متعلق به بازماندگان شیوه «دومینو»^{۲۱} می‌دانند (Sugden & Edmondson, 1926, 27). دومینو برگه‌های رنگی چاپی یا دستی بود که صحنه‌های مذهبی را به تصویر می‌کشید (Wisse, 2005, 13). این کاغذهای تک‌برگ اولیه، به‌جز طرح، در کاربرد نیز تنوع داشتند که گاه برای تزئین دیوار یا سقف استفاده می‌شدند. از سوی دیگر، همین کاغذها مبلمان، جعبه، کتاب، کمد، صندوق و ... را نیز زینت می‌دادند (Hoskin, 2005, 6) و از ورود حشرات و نفوذ گرد و غبار جلوگیری می‌کردند (Kelly, 2015). طبق نظر پاپیلون، تک برگ‌ها ابتدا ارزش چندانی نداشتند، از این رو زینت‌بخش خانه‌های اقشار ضعیف جامعه در حومه پاریس بودند، اما با محبوب شدن آن‌ها تا پایان سده ۱۷ میلادی در تمامی خانه‌های مجلل پاریس کاربرد داشتند (Wisse, 2005, 14&15).

تصویر ۱. شبیه‌سازی چاپ قالبی روی

کاغذهای رولی. منبع:

<https://thevictorianemporium.com>

.Access date 27.2.2023

۲-۲. کاغذدیواری گونه رولی: پیوستن تک‌برگ‌ها قبل از چاپ به هم، زمینه ظهور کاغذدیواری به‌عنوان صنعتی مستقل را فراهم کرد. تک‌برگ‌ها در انگلستان و از اوایل ۱۶۹۳ میلادی به‌صورت رول درآمدند (Kelly, 2015) و نخستین دستگاه چاپ کاغذدیواری در سال ۱۷۸۵ میلادی، توسط «اوبرکمپ»^{۲۲} در فرانسه اختراع شد (Garner, 2020). از منظری دیگر، «رابرت»^{۲۳} فرانسوی برای اولین بار در سال ۱۷۹۹ میلادی ماشین کوچکی ساخت که کاغذهایی با طول زیاد تولید می‌کرد و بعدها در انگلستان کامل شد. در سال ۱۸۳۹ میلادی دستگاه چاپ کاغذدیواری ساخته شده توسط «پاتر»^{۲۴} و «راس»^{۲۵} (Sugden & Edmondson, 1926, 123, 125 & 221) در شرکت چاپ پنبه مستقر در دارون «لنکاو»^{۲۶} به‌عنوان یک اختراع به ثبت رسید (https://vam.ac.uk Access (date 16.4. 2023). ماشین مزبور چهاررنگ بود و به‌جای قالب از غلتک برای انتقال طرح بر روی کاغذ استفاده می‌شد. این دستگاه توانایی تولید ۴۰۰ رول کاغذ در روز داشت. دستگاه چاپ هشت‌رنگ در دهه ۱۸۵۰ میلادی و دستگاه چاپ بیست‌رنگ در سال ۱۸۷۴ میلادی معرفی شدند (Garner, 2020). به‌طور کلی کاغذهای طولی که ابتدا با چاپ دستی (تصویر ۱) و سپس به‌وسیله ماشین چاپ منقش می‌شدند و نصب آن نیز با تک‌برگ‌ها متفاوت بود، کاغذدیواری رولی می‌نامند. در واقع پیشینه این نوع کاغذها به کاغذدیواری‌های رولی «بوردیچون» (۱۴۸۱ میلادی) بازمی‌گردد و لویی یازدهم پیشگام استفاده از آن به‌شمار می‌رود (Hammers, 1962).

۳. تقسیم‌بندی کاغذدیواری براساس شیوه ساخت: در اواخر سده ۱۷ میلادی صنعت نوظهور کاغذدیواری روش‌های متنوعی برای تولید داشت که شامل قالب چوبی، نقاشی دستی، استنسیل و ترکیبی از آن‌ها بود (Hammers, 1962). بر این اساس کاغذهای دیواری از نظر شیوه ساخت به سه گروه کاغذهای چاپی، کاغذهای نقاشی شده و کاغذهای ترکیبی تقسیم می‌شوند.

۳-۱. کاغذهای چاپی: اواخر سده ۱۷ میلادی، گونه‌های متنوعی از کاغذهای چاپی و رنگی وجود داشت که پاسخ‌گوی تقاضای بالای جامعه آن زمان بود. علاوه بر کاغذهای دیواری که با تکنیک چاپ قالب چوبی ساخته می‌شدند، کاغذهایی با عنوان مرمرنما^{۲۷}، تاپستری^{۲۸}، پنبه‌ای^{۲۹}، کاغذهای چسبان^{۳۰} و فلاک یا مخمل‌نما^{۳۱} به‌شیوه چاپ‌دستی اجرا می‌شدند.

۳-۱-۱. کاغذهای چاپی به‌شیوه قالب چوبی: چاپ با قالب‌های چوبی که ساده‌ترین شکل اولیه چاپ بود، توسط مردم چین ابداع شد. احتمالاً «باسمه‌کاری»^{۳۲} معادل این چاپ در ایران است (هانی طباطبائی، ۱۳۷۸، ۹). در روند چاپ قالبی برای تولید کاغذهای دیواری، الگوهای چندرنگ نیاز به استفاده از چندین قالب داشت. هر رنگ به‌طور جداگانه چاپ می‌شد، سپس کاغذ را آویزان می‌کردند تا قبل از چاپ رنگ بعدی خشک شود. این فرآیند دشوار به مهارت قابل توجهی نیاز داشت. به‌عنوان مثال، عملیاتی با ۳۰ قالب مختلف و ۱۵ رنگ ممکن بود ۴ هفته طول بکشد. با توجه به زمان‌بر بودن این چاپ، تنها ثروتمندان توانایی تأمین مخارج کاغذدیواری را داشتند. تصاویری توسط پاپیلون طراحی شده که در آن ابزارها و روند تولید ساده‌ترین کاغذدیواری (تصویر ۲) و همچنین نصب آن بر روی دیوار (تصویر ۳) را نشان می‌دهد. تصویر ۳ نشان می‌دهد برای نصب کاغذها پس از صیقلی کردن دیوار و علامت‌گذاری، ورق‌ها یکی‌یکی نصب و لبه‌ها با کاغذ حاشیه کامل می‌شدند تا ناصافی‌ها را پنهان کنند. حاشیه‌ها در این زمان معمولاً طومارهای گل و شاخ و برگ بودند، اما بعدها طرح پرده‌سازی و گچ‌بری نیز رواج یافت. کاغذ حاشیه کامل می‌شدند تا ناصافی‌ها را پنهان کنند. حاشیه‌ها در این زمان معمولاً طومارهای گل و شاخ و برگ بودند، اما بعدها طرح پرده‌سازی و گچ‌بری نیز رواج یافت. آن‌ها همزمان و بر روی یک ورق، چاپ شده و در حین نصب جدا می‌شدند. راه دیگر برای نصب کاغذ، ثابت کردن آن بر روی بوم الیافی و قرار دادن بر روی دیوار بود

(Wisse, 2005, 17). البته اولین شیوه نصب کاغذدیواری، روش مستقیم با استفاده از میخ بود که با گذر زمان، کاغذها بر روی بوم و بعدها به صورت مستقیم بر روی گچ نصب شدند (Sugden & Edmondson, 1926, 17). تا سال ۱۸۴۰ میلادی (پیش از اختراع ماشین چاپ کاغذدیواری) همه کاغذدیواری‌ها با روش چاپ قالبی تولید می‌شدند (https://vam.ac.uk Access date 16.4. 2023) (تصویر ۱). این نوع چاپ در گذر زمان تکامل قابل توجهی داشت و کاغذهای متنوعی را به وجود آورد که روش یکسان اما مضمون متفاوتی داشتند. طرح کاغذها از نقشمایه‌های ساده که بی وقفه تکرار می‌شدند به نقوش با مضامین و خاص و قابل توجه رسیدند. از جمله آن‌ها می‌توان به کاغذهای پنبه‌ای، تاپستری، تزیینات جوی و کاغذهای سبک اتاق با سمه اشاره کرد. در ادامه به شرح مختصری از ویژگی‌های هر یک پرداخته می‌شود.

تصویر ۳. طراحی پاپیلون از عملیات چسباندن کاغذ بر روی دیوار. منبع: Wisse, 2005, 17.

تصویر ۲. طراحی پاپیلون از مراحل تولید کاغذدیواری. ۱. ابزار مورد نیاز در فرآیند چاپ. ۲. مخلوط کردن رنگ، آماده‌سازی ابزار و استفاده از آن روی قالب. ۳. چاپ ورق‌ها، آویزان کردن آن‌ها به منظور خشک‌شدن. ۴. رطوبت‌گیری و مرتب‌کردن کاغذهای چاپ شده. منبع: Wisse, 2005, 17.

۱-۱-۳. کاغذهای چاپی موسوم به کاغذ پنبه‌ای: کاغذهای پنبه‌ای، نقوش برگرفته از منسوجات داشتند. این نقوش شامل گل‌های واقع‌گرایانه یا خلاصه شده و نقوش الگو گرفته از چیت‌های هندی می‌شد. تحریم‌های طولانی‌مدت واردات چیت‌های هندی، انگیزه تقلید را در اروپاییان تقویت کرد تا طرح‌های خود را به جای پارچه بر روی کاغذ چاپ کنند (Wisse, 2005, 19). بنابراین از عوامل تأثیرگذار در سیر تحول کاغذدیواری، تعامل مداوم آن با منسوجات بوده است.

۱-۱-۳-۲. کاغذهای تاپستری: نوع مرغوب‌تری از کاغذهای چاپی وجود داشت که چند کاغذ تکمیل‌کننده تصویری واحد بود و با افزودن صحنه‌های بیشتر، قابلیت گسترش تصویر تا بی‌نهایت فراهم می‌شد. موضوع این

کاغذها، معماری، تقلید از کاغذهای چینی و تاپستری‌ها بود و احتمالاً به‌همین خاطر به این نام مشهور شده‌اند. یکی از کاغذهای تاپستری با موضوع منظرهٔ مربوط به اواسط سدهٔ ۱۸ میلادی، در خانه‌ای در کانتون فریبورگ^{۳۳} یافت شده که در تصویر ۴ مشاهده می‌شود. این کاغذدیواری متشکل از هشت برگ جداگانه، صحنهٔ شکاری را به‌تصویر کشیده و می‌توان آن‌ها را پیش‌زمینهٔ کاغذهای سراسرنما^{۳۴} دانست که حدود سال ۱۸۰۰ میلادی به‌بازار آمدند (Wisse, 2005, 17).

تصویر ۵. کاغذدیواری با طرح Toile de Jouy. منبع: Hammers, 1962

تصویر ۴. کاغذ تاپستری. خانه‌ای در کانتون فریبورگ سوئیس. ۱۷۴۲-۴۳ میلادی. منبع: Wisse, 2005, 18

۳-۱-۱-۳. **تزئینات جُوی:** «جان باتیست رویلون»^{۳۵} فرانسوی «تزئینات جُوی» را در هماهنگی با پارچه‌های جُوی، بر روی کاغذدیواری طراحی کرد (Hammers, 1962). اصطلاح «Toile de Jouy» برای نوعی پارچهٔ نخی چاپی که در انگلیس و فرانسه تولید می‌شود به‌کار می‌رود. این پارچه‌ها برای اولین بار در کارخانهٔ جُوی که در سال ۱۷۶۰ میلادی توسط اوبرکمپ (مخترع دستگاه چاپ کاغذدیواری)، راه‌اندازی شده بود، تولید شدند. طرح‌های آن‌ها فقط با قالب‌های چوبی چاپ می‌شد، اما از سال ۱۷۷۰ میلادی استفاده از صفحات مسی نیز رایج شد (https://britannica.com Access date 18.12.2022). تزئینات جُوی تک‌رنگ (بنفش، قرمز، آبی، سبز و قهوه‌ای) بوده و بر زمینهٔ کتانی ساده چاپ می‌شد. نقوش اکثر کاغذها و پارچه‌های جُوی که هنوز هم تولید می‌شوند، صحنه‌های چوپانی، تاریخی و عاشقانه هستند (Hammers, 1962). تصویر ۵ نمونه‌ای از تزئینات جُوی بر روی کاغذدیواری است.

۳-۱-۱-۴. **کاغذهایی به‌سبک اتاق باسمه:** با پیشرفت چاپ قالب چوبی در سدهٔ ۱۸ میلادی، طرح‌های متنوعی همچون گل‌های رُز، میخک، معماری و منظره در رنگ‌ها و سبک‌های مختلف چاپ می‌شد. با توجه به تصویر ۶، موجود از تالار دودینگتون^{۳۶} (https://vam.ac.uk Access date 16.4.2023)، می‌توان اینگونه استنباط کرد که یکی از سبک‌های رایج در این زمان، تصاویر مناظر متنوع در قاب‌بندی‌هایی با گل‌ها و حشرات است. احتمالاً ایدهٔ منظره‌های درون‌قاب از اتاق‌های چاپ که در ایران و اروپا رایج بود، الهام گرفته شده‌اند. در تصویر ۷، قسمتی از تزئینات خانهٔ چرمی اصفهان مشاهده می‌شود که مناظر نقاشی‌شده یا عکس‌های مختلف بر روی دیوار نصب شده و اطراف آن‌را با قاب‌بندی به‌وسیلهٔ نقوش تزئینی زینت داده‌اند.

۲-۱-۳. کاغذهای چاپی به تقلید از بافت چوب: در شماری از فضاهای داخلی به‌جامانده از نیمه دوم قرن ۱۶ میلادی، دیوار، سقف و حتی مبلمان و ... با کاغذهایی که دارای طرح تقلیدی از بافت چوب یا منبت‌کاری هستند، تزیین شده است (Wisse, 2005, 10, 11 & 13).

تصویر ۷. قسمتی از تزیینات خانه چرمی اصفهان. منبع: نگارندگان.

تصویر ۶. کاغذدیواری مشابه اتاق چاپ، تالار دودینگتون، ۱۷۶۰ میلادی. منبع: <https://vam.ac.uk> Access date 16.4. 2023).

۳-۱-۳. کاغذهای چاپی به‌شیوه مرم‌رنا: در اواخر سده ۱۶ میلادی، در فرانسه کاغذهایی تهیه می‌شد که طرح‌هایی مشابه سنگ مرمر داشت (Garner, 2020) که احتمالاً بی‌تأثیر از هنر شرق و ایران نبوده‌اند. گفته شده طرح‌های دومینو که بر کاغذهای کوچک چاپ می‌شدند، کپی از طرح‌های ابر و بادی بود که به‌عنوان جلد و آستر کتاب و جعبه از ایران به اروپا می‌آمدند. این ورق‌ها نه به‌صورت دستی رنگ‌آمیزی شده بودند و نه با قالب، چراکه تکنیک ابر و بادی، با شناور کردن رنگ‌ها روی سطح آب و انتقال به ورق‌های کاغذ مخصوص حاصل می‌شد (Sugden & Edmondson, 1926, 28). در تصویر ۸، بخشی از تئاتر خصوصی یک قصر مشاهده می‌شود که کاربرد کاغذدیواری با طرح مرم‌رنا را نشان می‌دهد. سطوح اصلی با دو رنگ کاغذ مرم‌رنا پوشیده و حاشیه‌های گل و نوارهای پارچه‌نما روی ستون‌ها احتمالاً به‌صورت قالبی چاپ و سپس بریده و نصب شده‌اند و اینگونه خطای بصری ایجاد کرده‌اند.

۴-۱-۳. کاغذهای چاپی موسوم به کاغذ چسبان: نوع دیگری از کاغذدیواری کاغذهای چسبان هستند. اولین نمونه‌های این کاغذ مربوط به سده ۱۷ میلادی است و به دو روش ساخته می‌شدند (Wisse, 2005, 19): الف. کاغذهای چسبان با طرح‌های اتفاقی که در آن دو ورق کاغذ هم‌اندازه با یک لایه نازک چسب پوشانده شده، پس از طراحی بر روی آن، چسباندن آن‌ها به‌هم و مخلوط شدن رنگ‌ها، جلوه‌های ویژه‌ای به‌وجود می‌آمد. ب. کاغذهای چسبان درخشان^{۳۶} که در این روش نقش را در مخلوطی از سریش ماهی و نشاسته به‌وجود آورده، سپس پودر براق بر روی آن می‌پاشیدند. این روش تقریباً مشابه کاغذ زرافشان ایرانی در سده ۱۵ میلادی است که از پودر طلا در آن استفاده می‌شده است. بنابراین می‌توان زرافشان را پیش‌زمینه کاغذهای درخشان اروپایی دانست (پورتر، ۱۳۸۹، ۷۳).

۵-۱-۳. کاغذهای چایی موسوم به کاغذ فلاک (مخمل نما): «فلاک» تکنیکی در صنایع نساجی است که «فرانسیس»^{۳۷} در حدود ۱۶۲۰ میلادی در فرانسه معرفی کرد (Hammers, 1962). در این شیوه ابتدا سطح پارچه با چسب پوشانیده، سپس الیاف کوتاه^{۳۸} (معمولاً ویسکوز) توسط ماشین به صورت عمودی به سطح پارچه چسبانده شده و به این ترتیب، بافتی مشابه مخمل یا جیر ایجاد می شود. چنانچه چسب به صورت طرحی مشخص بر روی پارچه آورده شود، فقط در نواحی چسبناک، نقش بر روی پارچه ایجاد می شود (توانایی، ۱۳۷۱، ۱۴۶-۱۴۷). در سال ۱۶۳۴ میلادی لانیر^{۳۹}، پشم های رنگی را به جای پارچه، روی کاغذهای رنگ شده اعمال کرد و مخترع کاغذ فلاک شد. یافت شدن این نوع کاغذدیواری در خانه های ثروتمندان، دلیلی بر گران بودن آنها نسبت به دیگر کاغذهای چایی است (https://vam.ac.uk Access date 16.4. 2023). در خانه وثیق انصاری اصفهان کاغذهای دیواری به سبک فلاک یافت شده که در تصویر ۹ دیده می شود.

تصویر ۹. کاغذدیواری فلاک، خانه وثیق انصاری، اصفهان. منبع: نگارندگان.

تصویر ۸. بخشی از مجموعه تئاتر قلعه کوچبرگ در حوالی ویمار. ۱۷۹۰ میلادی. منبع: Wisse, 2005, 20.

۲-۳. کاغذهای نقاشی شده: کاغذدیواری های نقاشی شده احتمالاً تداوم نقاشی بر روی دیوار یا بوم بودند که تنها بستر خلق اثر را تغییر دادند؛ چراکه به صورت دستی و مستقیم نقاشی می شدند و فرآیند چاپ در خلق این آثار جایگاهی نداشت. کاغذدیواری های چینی از جمله این دسته هستند که به دلیل جنس زمینه، فن اجرا و مضمون، از کاغذهای اروپایی متمایزند (https://vam.ac.uk Access date 16.4. 2023).

۱-۲-۳. کاغذدیواری چینی: اغلب فرض بر این است که چون چینی ها مخترع کاغذ بودند، پس اولین کاربران کاغذدیواری نیز بوده اند، اما به عقیده پژوهشگران، چینی ها و ژاپنی ها هیچکدام نخستین کاربران کاغذدیواری نبودند (Sanborn, 1905, 2). با وجود این، نمی توان تأثیر کاغذهای چینی را در صنعت کاغذدیواری نادیده گرفت. «هامرز» معتقد است که تجارت کاغذهای بزرگ و محبوب چینی، توسط بازرگانان هلندی و پرتغالی، از اواسط سده ۱۶ میلادی اتفاق افتاد (Hammers, 1926)، اما «وو» بر این نظر است که کاغذدیواری های چینی توسط کمپانی های هند شرقی اروپا (Wells-Cole, 2005, 25) به همراه کالاهایی مثل چای، ابریشم و دیگر کالاهای تجملی در اواخر سده ۱۷ میلادی از چین به اروپا وارد می شدند. وی همچنین در ارتباط با نقوش این کاغذها

معتقد است که هنرمند چینی از ترکیب تصاویر، مواد و تکنیک‌های برگرفته از سنت‌های فرهنگ تصویری چینی با یک قالب تزئینی غربی، کالایی چینی-اروپایی خلق کرده است (Wu, 2018). کاغذهای چینی برخلاف کاغذهای اروپایی بر روی ابریشم نقاشی می‌شدند و صحنه‌های تکراری نداشتند. مضمون آن‌ها در دو دسته عمده جای می‌گیرند. دسته اول نمایانگر فعالیت‌های زندگی روزمرهٔ چینیان بود (تصویر ۱۰ الف). دسته دوم پرندگان را در منظره‌ای از درختان و بوته‌ها با نهایت ظرافت و زیبایی به تصویر می‌کشید (تصویر ۱۰ ب) (<https://vam.ac.uk> (Access date 16.4. 2023). احتمالاً هرکدام از این کاغذها برای پوشش دیوارهای یک اتاق به کار می‌رفت. «سوگدن» می‌نویسد که چینی‌ها از کاغذدیواری‌هایی با طرح معماری برای اهداف آیینی استفاده می‌کردند (Sugden & Edmondson, 1926, 99). اما به عقیدهٔ «وو» با وجود طرح‌های وام‌گرفته از فرهنگ تصویری چینی، کاربرد کاغذدیواری‌ها در تاریخ چین ثبت نشده، چراکه تنها جهت صدور به اروپا تولید می‌شدند (Wu, 2018). فرآیند زمان‌بر تولید و شیوهٔ متفاوت نصب کاغذهای چینی، عاملی جهت گران‌تر شدن آن‌ها نسبت به کاغذهای اروپایی بود. آن‌ها یکی از محبوب‌ترین کالاها در میان مخاطبان بریتانیایی در طول سدهٔ ۱۸ و ۱۹ میلادی بودند و به‌عنوان کانون تزئینی خانه‌های باشکوه سلطنتی اروپا به کار گرفته می‌شدند، از این رو تأثیر به‌سزایی در سنت‌های تزئینی اروپا داشتند. از دیدگاه «کلیفورد»^{۴۰}، «مسأله جالب‌توجه در مورد این کالاها، تأثیرگذاری گستردهٔ آن‌ها در مقابل تعداد اندکی بود که تولید می‌شد» (Wu, 2018). در اوایل دههٔ ۱۸۰۰ میلادی در اروپا نقاشی‌های دیواری یا تصاویر تمام‌دیواری معرفی شد (Wisse, 2005, 17). به‌نظر می‌رسد محبوبیت کاغذهای چینی انگیزهٔ تقلید این کاغذها را در اروپاییان تقویت و به تولید کاغذهای موسوم به پانوراما منجر شده است. تکنیک ساخت کاغذهای پانورامای اروپایی، ترکیبی از روش چاپ قالبی و نقاشی بوده است. از آنجا که تعداد زیادی قالب چوبی برای یک منظره لازم است و حکاکی آن هزینه‌بر، برخی منظره‌ها و حاشیه‌ها مستقیماً بر روی کاغذ نقاشی می‌شدند. اختراع چاپ ماشینی به تدریج هزینه‌های هنگفت آن را در اواسط سدهٔ ۱۹ میلادی کاهش داد (Hammers, 1962).

ب

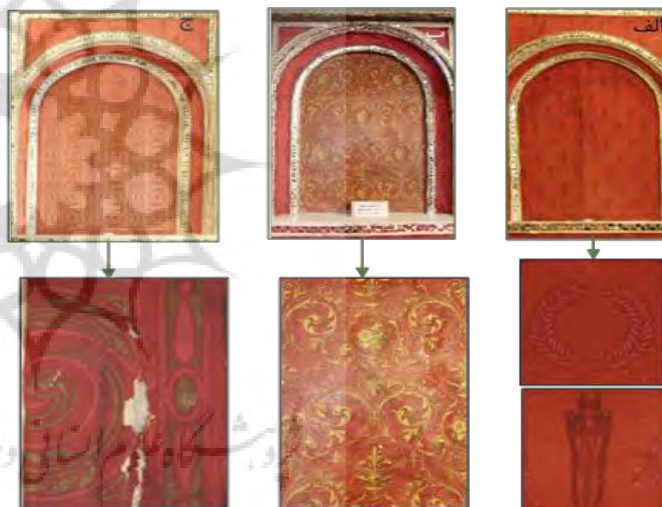
الف

۳-۳. کاغذهای ترکیبی: پیشرفت مداوم در صنعت کاغذدیواری منجر به گسترش تولید و تقاضا برای استفاده از آن شد. افزایش رقبا، صنعت‌گران این حوزه را به تولید طرح‌هایی جذاب‌تر واداشت، اما محدودیت در روش‌های چاپ، آن‌ها را ملزم به استفاده از روش‌های ترکیبی چاپ دستی، نقاشی و چاپ ماشینی کرد.

مواجهه ایرانیان عصر قاجار با ورود کاغذدیواری

دیوارنگاره‌ها در هر دوره بیانگر رویدادهای زمان از جمله پیشرفت، تغییر، پیروزی و انحطاط بودند که در بیان فرهنگ زمانه خودنمایی می‌کردند. آرایه‌های معماری دوره قاجار یکی از مهمترین اسناد برجای مانده از این تغییرات هستند؛ چراکه ورود مدرنیته به ایران در عصر قاجار و پیامدهای ناشی از آن، هنر و فرهنگ ایرانی را نیز تحت تأثیر قرار داد. «میرزا ملکم خان» - به‌عنوان بارزترین چهره تجددگرا، درباره فراگیری مدنیت غربی (گفتمان تجدد) عقیده دارد: «از شرایط تکامل هیئت اجتماع و موجد خوشبختی و سعادت آدمی است. بنابراین شرط فرزاندگی و خردمندی آن است که آیین تمدن اروپایی را از جان و دل بپذیریم و جهت فکری خود را با سیر تکامل تاریخ و روح زمان دمساز کنیم» (آجودانی، ۱۳۸۲، ۲۸۲-۲۸۳). عناصر اصلی و محوری این گفتمان، شامل سه مفهوم اصلی «مشروطه‌گرایی»^{۴۱}، «ناسیونالیسم باستان‌گرایانه»^{۴۲} و «سکولاریسم»^{۴۳} است (اشرف نظری، ۱۳۸۸). در اوایل دوره قاجار، ایران به‌سبب موقعیت جغرافیایی و دوری از مراکز در حال پیشرفت، به یکی از عقب‌مانده‌ترین کشورهای آسیایی تبدیل شد. شرایط موجود، ناصرالدین‌شاه را بر آن داشت که در بازگشت از سفر اروپا برای رسانیدن ایران به جایگاه کشورهای متمدن، ساختار حکومت را تغییر دهد (سرنا، ۱۳۶۳، ۷۵). بنابراین وی را می‌توان به‌عنوان یکی از مهمترین پیشگامان ورود مدرنیته به ایران دانست. سلطنت ناصرالدین‌شاه (۱۸۴۸-۱۸۹۶ میلادی) هم‌زمان با عصر ملکه ویکتوریا^{۴۴} و تغییرات عمده فرهنگی، اقتصادی و فن‌آوری در انگلستان بود (Briggs, 1984, 130-134). مسافرت‌های دوستانه ناصرالدین‌شاه به سرزمین‌های بیگانه و غیرمسلمان که از منظر «کرزن»^{۴۵} اقدامی بزرگ تلقی شده (کرزن، ۱۳۸۰، ۵۳۰) یکی از عوامل مهم در تغییر و نوآوری سلیقه ایرانیان بود. ناصرالدین‌شاه به‌عنوان پادشاهی قدرتمند حامی هنرهای گوناگون بود. تماس او با دنیای غرب نیز بر نوآوری‌های متعدد عصر وی، تأثیر به‌سزایی گذاشت (اوری، هامبلی و ملویل، ۱۳۸۹، ۱۵۷). انعکاس این ارتباطات بین‌المللی، استقبال تولید و استفاده از اشکال جدیدی از هنر و فرهنگ در جامعه بود. هم‌زمان با گسترش ارتباط با دولت‌های غربی و پذیرش فرهنگ اروپایی توسط پادشاه و دربار، مردم نیز سعی می‌کردند با الگوبرداری از آن‌ها، پیشرفت کرده یا به اصطلاح متجدد شوند (شمیم، ۱۳۸۷، ۱۷۲). از جمله پدیده‌های مهم فرهنگی دیگر که نقش مؤثری در تغییر سلیقه ایرانیان قاجار داشت، ورود مطبوعات به فضای فرهنگی جامعه (شریعت‌پناهی، ۱۳۷۲، ۱۲۲) و ورود صنعت عکاسی به ایران بود. مجموع این تحولات سبب حضور عناصر معماری غربی در عصر قاجار شد و ابتدا تأثیر خود را بر ساختمان‌های سلطنتی و اشراف، سپس بناهای عمومی و بناهای مذهبی گذاشت (سجادزاده، دریایی، ابراهیمی و مصری، ۱۳۹۵). تزیینات معماری رایج در اغلب بناهای این دوره که پژوهشگران گزارش داده‌اند شامل انواع گچبری، کاشیکاری، آجرکاری، نقاشی، تزیینات چوبی، تزیینات شیشه‌ای و تزیینات سنگی بوده است (شیخی و دهقان منشادی، ۱۴۰۱؛ ذاکرزاده و قربانی‌نیا، ۱۴۰۱). علاوه بر موارد مذکور، استفاده از پارچه و کاغذدیواری به‌عنوان کالای تجاری - وارداتی یا هدیه‌ای نفیس و کمیاب در تعداد محدودی از کاخ‌ها و خانه‌های ایرانی قاجاری جای خود را باز کرد. قیمت بالای کاغذدیواری که محصولی تجملی محسوب می‌شد، مانعی جهت دسترسی عموم مردم ایران به آن بود و تنها طبقه خاصی از جامعه آن زمان شامل شاه، سران حکومتی و تجار، امکان تهیه و استفاده از آن را پیدا کردند. از جمله مکان‌های بازمانده از دوره قاجار که در بخشی از تزیینات آن‌ها پارچه و کاغذدیواری قابل مشاهده است، می‌توان به کاخ گلستان، کاخ باغچه جوق ماکو، خانه وثیق انصاری اصفهان، خانه سرتیپ سدهی خمینی‌شهر، خانه عامری‌های کاشان و کاخ شهرستانک اشاره کرد. همانگونه که در جدول ۱ مشاهده می‌شود، علاوه بر ناصرالدین‌شاه، مالکان دیگر بناها نیز که عمدتاً از درباریان، رجال سیاسی و

ثروتمندان بودند، از پیشگامان استفاده از کاغذدیواری در ایران به حساب می‌آیند. ناصرالدین شاه با پوشاندن دیوارهای عمارت الماس با کاغذدیواری‌های وارداتی، گونه‌های آرایه‌ وابسته به معماری در ایران را افزایش داد. مدرک مستندی در ارتباط با زمان نصب کاغذدیواری‌ها در تالار الماس و تولیدکننده آن وجود ندارد. آنچه در حال حاضر مشاهده می‌شود، کاغذهایی در سه طرح مختلف، با رنگ‌های گرم و عمدتاً قرمز هستند (تصویر ۱۱. الف). اگرچه «حشمتی»، مرمت‌گر این بنا، عقیده دارد، کل فضا با یک‌گونه طرح از کاغذدیواری فرانسوی، پوشانده شده که به دلیل آسیب‌دیدگی در طی مرمت دهه ۶۰ شمسی دو طرح کاغذ دیگر که به طرح اصلی نزدیک بود، انتخاب و بر روی دیوارها نصب شده است (بابائی کله‌مسیحی، یزدانی، زمانی و جوکار، ۱۴۰۱) اما نظر «ذکا» قدری متفاوت است. وی یک دهه پیش از مرمت کاخ از وجود انواع کاغذدیواری در این مکان گزارش می‌دهد و می‌گوید: «دیوارها با انواع کاغذدیواری خارجی پوشانیده شده است» (ذکا، ۱۳۴۹، ۲۸۲). طرح کاغذهای اصلی که نقوش انتزاعی شبیه به گل زعفران با دو سایه تیره‌رنگ و حلقه خوشه‌های گندم در پس‌زمینه آن را نشان می‌دهد، در تصویر ۱۱. الف مشاهده می‌شود. طرح دو کاغذدیواری دیگر که احتمالاً ذکا و حشمتی مطرح می‌کنند، تصویر ۱۱. ب و ج هستند.

تصویر ۱۱. کاغذدیواری‌های عمارت الماس. کاخ گلستان، الف. قسمتی از کاغذدیواری با نقش دو خوشه گندم و یک طرح گیاهی انتزاعی. ب و ج. کاغذهای دیواری قرار گرفته روی کاغذ اصلی. احتمالاً پهلوی. منبع: صالحیه، ۱۳۹۹.

جدول ۱. پیشگامان استفاده از کاغذدیواری در ایران. منبع: نگارندگان.

ردیف	تصویر بخشی از بنا	تصویر کاغذدیواری	نقش‌مايه	توضیحات
۱				نخستین پیشگام کاغذدیواری در ایران / کاغذدیواری فرانسوی زمینه قرمز.
تهران، کاخ گلستان / تالار الماس ناصرالدین شاه قاجار				
۲				استناد براساس عکس موجود از کاغذدیواری در این مکان.

ردیف	تصویر بخشی از بنا	تصویر کاغذدیواری	نقش مایه	توضیحات
تهران، کاخ شهرستانک/ ناصرالدین شاه قاجار				
۳				پوشش سقف و دیوارهای اتاق شاهنشین (سفره‌خانه) و بخش حاشیه تالارها با کاغذهای دیواری / ورق فلزی، فلاک و پنبه‌ای / احتمالاً وارداتی از هند.
اصفهان، خانه وثیق انصاری / مشیرالملک انصاری				
۴				استناد بر اساس عکس موجود از کاغذدیواری در این مکان.
کاشان، خانه عامری‌ها / میرزا حسین خان سهام السلطنه				
۵				پوشش سقف تالار حوض خانه و تالار آینه به وسیله کاغذدیواری روسی / نقوش گیاهی و جانوری.
خمینی شهر اصفهان، خانه سرتیپ سدهی / محمدحسین امینی سدهی				
۶				پوشش کامل اتاق موزه و پذیرایی / نقوش گیاهی.
ماکو، کاخ باغچه جوق / سردار ماکو				

نکته قابل توجه دیگر، تنوع بی نظیر طرح و نقش پوشش‌های دیواری بعضی خانه‌ها، از جمله خانه وثیق انصاری است. پوشش‌های دیواری این خانه که متعلق به «مشیرالملک انصاری»، وزیر «ظل السلطان» است، پارچه‌ای و کاغذی هستند. گستردگی طرح و نقش در این مکان نشان‌دهنده محبوبیت، اهمیت و رواج این محصول در میان درباریان زمان قاجار است به گونه‌ای که می‌توان کاغذدیواری را یکی از آرایه‌های نوین در تزیینات فضای داخلی معماری این دوره دانست. نقوش اسطوره‌ای و قابل تطبیق با نقوش تئاتر واپانگ، بیان متفاوتی از مضامین نقوش پارچه‌ها و کاغذدیواری‌های این بناست که داستان آرجونا را از کتاب «مهابهاراتا» شرح می‌دهد (تصویر ۱۲). پارچه دیواری دیگر نشان می‌دهد در سال ۱۲۹۹ هـ.ق به سفارش شرکت نقشینه در زمان حکومت ظل السلطان بر اصفهان بافته شده‌اند (تصویر ۱۳) (بابائی کله مسیحی و همکاران، ۱۴۰۱).

تصویر ۱۳. قسمتی از پارچه دیواری با کتیبه، ۱۲۹۹، «نقشینه حضرت والا ظل السلطان روحنا فداه». منبع: نگارندگان.

تصویر ۱۲. پارچه دیواری اتاق جانبی در خانه وثیق انصاری با مضمون «تئاتر وایانگ». منبع: نگارندگان.

تصویر ۱۴. نمونه کاغذهای دیواری در خانه وثیق انصاری اصفهان. الف. سقف سفره‌خانه و اتاق جانبی. چاپ چندرنگ، ب. تالار سفره‌خانه. نقوش ورق فلزی روی کاغذ، ج. اتاق جانبی، چاپ چندرنگ روی زمینه طلایی. منبع: نگارندگان.

الف ب ج

علاوه بر پوشش‌های پارچه‌ای متنوع خانه وثیق، پوشش‌های کاغذی آن نیز جالب توجه هستند. این کاغذهای دیواری در فضای اجتماعی سفره‌خانه نصب شده‌اند. همانگونه که در تصویر ۱۴ مشخص است، طرح و رنگ آن‌ها عمدتاً نقشمایه‌های اروپایی (۱۴ الف) با گل‌های یاس، صدتومانی، زنگوله‌ای و بگونیا هستند و شیوه تولید تعدادی از آن‌ها استفاده از ورق‌های فلزی و منحصر به فرد طلایی‌رنگ است (۱۴ ب و ج) که در هیچ‌یک از تقسیم‌بندی‌های پیشین کاغذدیواری مشاهده نشده است؛ بنابراین می‌توان آن را کالایی کاملاً سفارشی و ویژه برای صاحب خانه وثیق انصاری در نظر گرفت. همچنین تنوع بالای جنس (پارچه و کاغذ)، شیوه اجرای نقش (چاپ قالبی و ماشینی) و تنوع مضمونی نقوش (گیاهی، هندسی، پیکره‌ای، روایی، رقم و تاریخ)، دلیل دیگری بر سفارشی بودن آن‌هاست. در خانه عامری‌های کاشان، کاغذدیواری فضای ازاره یکی از تالارها را پوشانیده و دارای نقشمایه‌های ساده اروپایی است. این نقوش که با آب‌طلا طراحی شده، امروزه به رنگ سبز درآمده‌اند. این کاغذها توسط تاجران فرش که از نزدیکان «سهام السلطنه عامری» (حاکم وقت کاشان) بودند از روسیه وارد شدند (بابائی، ۱۳۹۹). در کاخ باغچه جوق ماکو سه گروه نقش کاغذدیواری مشاهده می‌شود: الف. قاب‌بندی هندسی سطح به صورت مربع قناس که در ترسیمات هندسه اسلامی جایگاه ویژه‌ای دارد (تصویر ۱۵)، ب. قاب‌بندی‌های اروپایی که در کاشی‌های قاجاری نیز مشاهده می‌شود. ج. دسته گل‌های صورتی پُرکننده کل سطوح (جدول ۱، ردیف ۶).

تصویر ۱۵. الف. بخشی از تالار باغچه جوق ماکو دارای کاغذدیواری. ب. کاغذدیواری با طرح مربع قناس و ستاره شش‌پر. منبع:
https://upload.wikimedia.org/Baghche_joogh Access date (19.10.2023)

در میان بناهای دوره قاجار، کاخ گلستان به‌عنوان خاستگاه کاربرد کاغذدیواری در ایران مطرح است، اما خانه وثیق انصاری را می‌توان از متنوع‌ترین نمونه‌های کاغذدیواری به‌شمار آورد. خانه عامری‌ها گرچه محدودترین کاربرد کاغذدیواری را نشان می‌دهد، اما کاربرد آب‌طلا در ترسیم نقوش، آن را به نمونه‌ای منحصره‌فرد تبدیل کرده است. کاخ باغچه جوق ماکو نیز از بیشترین میزان نقوش پُرکننده سطح به‌صورت دسته‌گل و قاب‌بندی برخوردار است و تنها نمونه‌ای است که سطوح کاغذدیوارهای آن با طرح هندسی مربع قناس که تا حدودی گویای ترسیمات هندسه اسلامی است پوشیده شده است. همانگونه که در نمودار ۲ مشاهده می‌شود، هریک از بناهای مورد پژوهش ویژگی منحصره‌فردی نسبت به دیگری دارد. براساس داده‌های حاصل از نمودار ۲ و جدول ۱ می‌توان مضمون و ویژگی کاغذدیواری‌ها را که به‌گونه‌ای تصاویر نوظهور غربی در آرایه‌های معماری بودند، به ۴ نوع تقسیم‌بندی کرد: الف. انواع گل‌های طبیعی و انتزاعی بر روی زمینه‌های روشن و تیره در کنار پرندگان و حشرات. ب. قرارگیری نقوش گیاهی درون قاب‌بندی‌های هندسی (یادآور قاب‌بندی در کاشی‌نگاری‌های این دوره). ج. نقوش هندسی یا تک‌نقش‌ها به‌فواصل منظم روی زمینه. د. قاب‌بندی‌های متنوع پُرکننده کل زمینه.

نمودار ۲. ویژگی کاغذدیواری‌ها در کاخ‌ها و خانه‌های درباری دوره قاجار. منبع: نگارندگان.

بحث پیش از نتیجه‌گیری

از نظر ورود کاغذدیواری به جوامع اروپایی و طبقات مختلف اجتماعی به‌عنوان مخاطبان این محصول، می‌توان گفت که کاغذدیواری در دنیا جایگزینی برای دیوارآویزهای گران‌قیمت بود و توسط طبقه پایین جامعه وارد عرصه شد تا از این طریق از نمونه‌های کپی شده و ارزان‌تر تهیه و استفاده کنند، با این تفاوت که کاغذهای دیواری در ایران دوره قاجار، محصولی تجملاتی جهت همگام شدن دربار با دیدگاه غرب‌گرایی بود. از منظر دیگر، نبود سند یا گزارشی مبنی بر کاربرد کاغذدیواری در خانه عوام دوره قاجار نشان می‌دهد که احتمالاً قیمت بالای پوشش‌های دیواری مانعی برای استفاده از آن‌ها به‌صورت عمومی بوده است. کاغذدیواری‌ها ابتدا تک‌برگ‌هایی بودند که نه تنها برای تزیین دیوار به‌کار می‌رفتند، بلکه کلیه لوازم خانه را زینت می‌دادند. این کاغذها نقوش ساده‌ای داشتند، اما با گذر زمان طرح‌های تکرار شونده به‌وجود آمد و لزوم نصب شدن بر روی دیوار برای ایجاد یک الگوی بزرگ متداوم ضرورت یافت. با وجود رول شدن کاغذها و شکوفایی این صنعت، همچنان استفاده از چاپ قالبی تداوم داشت، اما طولانی شدن فرآیند چاپ قالبی، عاملی جهت افزایش قیمت آن‌ها بود. محصولی که زمانی برای فقرا ساخته شده بود، اکنون کالایی تجملی به‌حساب می‌آمد که اقشار متوسط جامعه نیز نمی‌توانستند از آن استفاده کنند، اما با گذشت بیش از یک قرن (سده ۱۸ میلادی)، رخدادهای مهمی در این صنعت به‌وقوع پیوست. از مهمترین آن‌ها می‌توان به اختراع ماشین چاپ کاغذدیواری در سال ۱۷۵۸ میلادی اشاره کرد. در سال ۱۸۳۶ میلادی همزمان با عصر ویکتوریا، کاغذدیواری‌ها و دیوارپوش‌ها به مهمترین عنصر در دکوراسیون داخلی تبدیل شد و پوشش‌های دیواری در دسترس همه قرار گرفت. در واقع دلیل فراگیر شدن آن، اختراع تکنیک‌های تولید انبوه و لغو مالیات کاغذدیواری در سال ۱۸۳۶ میلادی بود که از ۱۲۴ سال قبل در زمان سلطنت ملکه آنه^{۴۶} برقرار شده و مانعی بزرگ برای استفاده گسترده از کاغذدیواری توسط همه افراد به‌جز ثروتمندان بود (Parissien, 1995, 192). اختراع ماشین چاپ چهار، هشت و بیست رنگ طی ۲۵ سال، منجر به کاهش قیمت کاغذدیواری، خارج شدن این محصول از انحصار ثروتمندان و قرار گرفتن در دسترس عموم جامعه شد. در جدول ۲ روند تکامل و رویدادهای مهم تاریخی در صنعت کاغذدیواری ذکر شده است.

جدول ۲. رویدادهای مهم در سیر تحول کاغذدیواری در جهان و ایران. منبع: نگارندگان.

ردیف	گاه‌نگاری کاغذدیواری از ابتدا تا سده ۱۹ میلادی	زمان / میلادی
۱	کاغذ برنج توسط چینیان به دیوار چسبانیده شد.	۲۰۰ پ. م
۲	تکنیک استفاده از پارچه‌های کتان‌ی طرح‌دار روی دیوار در خاورمیانه گسترش یافت.	سده ۸
۳	شمایل مذهبی روی دیوار توسط کلیشه چوبی چاپ و یا رنگ‌آمیزی می‌شد.	اوایل سده ۱۳
۴	۵۰ رول کاغذ قابل حمل با نقش فرشتگان توسط لویی یازدهم سفارش داده شد.	۱۴۸۱
۵	جهت جلوگیری از نفوذ گردوغبار، حشرات به بنا و تزیین دیوار، مبلمان و تک‌برگ‌ها به‌وجود آمدند.	اواخر سده ۱۵
۶	کاغذهای دومینو با طرح‌های مرمینما و ابر و بادی در فرانسه اختراع شد.	۱۵۹۹
۷	کاغذدیواری‌های چینی به اروپا وارد شد.	سده ۱۶-۱۷
۸	پارچه‌های فلاک توسط فرانسویس در فرانسه معرفی شد.	۱۶۲۰
۹	کاغذهای فلاک رنگی توسط لانیپر ابداع شد.	۱۶۳۴
۱۰	طرح‌های متداوم و تکرار شونده بر روی تک‌برگ‌ها توسط پاپیون اختراع شد.	۱۶۷۵
۱۱	تک‌برگ‌ها در انگلستان به‌شیوه رولی مورد استفاده قرار گرفت.	۱۶۹۳

ردیف	گاه‌نگاری کاغذدیواری از ابتدا تا سده ۱۹ میلادی	زمان / میلادی
۱۲	کاغذدیواری به صورت مستقیم بر روی دیوار نصب شد.	نیمه دوم سده ۱۸
۱۳	اولین دستگاه چاپ کاغذدیواری در فرانسه توسط اوبرکمپ اختراع شد.	۱۷۸۵
۱۴	رابرت در فرانسه فرآیندی را برای تولید رول‌های بی‌پایان طراحی کرد.	۱۷۹۸
۱۵	در انگلستان ماشین تولید کاغذهای طولی بی‌پایان و به صورت رول‌های پیوسته ساخته شد.	۱۸۰۷
۱۶	دستگاه چاپ غلتکی کاغذدیواری ۴ رنگ در انگلستان اختراع شد.	۱۸۳۹
۱۷	دستگاه چاپ ۸ رنگ کاغذدیواری اختراع شد.	۱۸۵۰
۱۸	اختراع رنگ‌های آئیلین سبب افزایش تنوع رنگ و کاهش قیمت رنگ‌های کاغذدیواری شد.	۱۸۵۶
۱۹	دستگاه چاپ ۲۰ رنگ کاغذدیواری اختراع شد.	۱۸۷۴
۲۰	کاغذدیواری توسط توسط ناصرالدین‌شاه به ایران وارد شد.	نیمه دوم سده ۱۹
۲۱	جفری و همکاران کاغذدیواری‌های بهداشتی موسوم به «زبیبای خفته» با ویژگی قابلیت شستشو و بدون آرسنیک را اختراع کردند.	دهه ۱۸۸۰
۲۲	چسب کاغذدیواری توسط سیچل اختراع شد.	۱۸۸۸
۲۳	نخستین کاغذدیواری قابل شستشو، ویژه مهدکودک‌ها، توسط «گرین‌وی» ^{۴۷} تصویرسازی و تولید شد.	۱۸۹۳
۲۴	«عصر طلایی کاغذدیواری»: دستگاه مکانیکی ابریشم امکان تولید انواع کاغذدیواری را فراهم کرد.	دهه ۱۹۲۰

آنچه در جدول بالا ملاحظه می‌شود، روند تولید کاغذدیواری تا جهانی شدن آن بیش از دو هزار سال را بیان می‌کند که تاکنون در منبع جامعی به آن پرداخته نشده است. کاغذدیواری که در سده ۱۹ میلادی به یک سلیقه جهان‌شمول تبدیل شده بود، همزمان با حکومت ناصرالدین‌شاه قاجار و سفرهای پیاپی او به فرنگ وارد ایران شد و در کنار دیگر آرایه‌های کاخ گلستان به کار گرفته شد، سپس جایگاه خود را در میان طبقه اشراف باز کرد. مواجهه درباریان عصر قاجار با این پوشش نوین را می‌توان یک رویداد تأثیرگذار فرهنگی و بازتاب‌دهنده شرایط سیاسی و اجتماعی این دوره دانست. با این وجود نمونه‌های در دسترس قاجاری، تنوع تقسیم‌بندی کاغذدیواری‌های سطح جهانی را که پیش‌تر معرفی شد نداشتند. همچنین تعداد اندک نمونه‌های موجود قاجاری در ایران نشان می‌دهد، در زمانی که کاربرد کاغذدیواری در دنیا عمومیت یافته و همه اقشار جامعه با سلاقی گوناگون می‌توانستند از آن استفاده کنند، اما در ایران استفاده از آن صرفاً به‌عنوان یکی از نشانه‌های نوگرایی و وجه تمایز متمولین از دیگر اقشار جامعه بوده است.

نتیجه‌گیری

باتوجه به یافته‌های پژوهش می‌توان دریافت که کاغذدیواری یک اختراع فردی نبوده، بلکه نتیجه چندین تحول پیاپی در نقاط مختلف دنیاست. همچنین به‌خاطر نبود نمونه‌ها و مکان‌های بازمانده از این دوره زمانی، نمی‌توان زمان و مکان مشخصی را به‌عنوان زمان آغاز تولید و استفاده از آن در نظر گرفت، چراکه کاغذدیواری در طول زمان و طی فرآیندهای متعددی تکامل یافته و به‌شکل امروزی درآمده است. با وجود این چنین با اختراع کاغذ به‌عنوان نخستین تفکر شکل‌گیری کاغذدیواری و فرانسوی‌ها با تأثیر به‌سزایی که بر فرآیندهای مورد استفاده کاغذدیواری تا سده ۱۹ میلادی گذاشتند، مطرح هستند. براساس یافته‌های پژوهش به‌نظر می‌رسد همزمانی دوران ویکتوریا (که اوج محبوبیت و پیشرفت کاغذدیواری بود) با عهد ناصری، پادشاه نوگرای ایران را برای وارد کردن کاغذدیواری تحت تأثیر قرار داده باشد. درواقع به‌کارگیری کاغذدیواری در ساختمان‌های متعلق به دربار

قاجار انعکاس دهنده رویکرد به سمت سلیقه جهانی و شرایط سیاسی- اجتماعی این دوره است؛ چراکه پادشاه و درباریان، با وجود آرایه‌های معماری متنوع و رایج برگرفته از فرهنگ ایرانی، پیشگام کاربرد کاغذدیواری شدند. آن‌ها حتی در گزینش رنگ‌ها از تنالیت‌های قرمز و زرد استفاده کرده و نقوش و قاب‌بندی‌های رایج در اروپا را سفارش دادند که البته به دلیل سفارش این کاغذها از کشورهایی همچون هند، روسیه و فرانسه این موضوع دور از انتظار هم نیست. اوج این همراهی و تنوع‌خواهی را می‌توان در خانه وثیق انصاری اصفهان مشاهده کرد که بالاترین سطح تنوع در میان نمونه‌های مطالعه شده در این پژوهش است. دلیل این امر احتمالاً ویژگی‌های اجتماعی- فرهنگی صاحبخانه بوده که به دلیل تجارت‌پیشگی، ارتباط‌های گسترده‌تری را با دنیا برقرار کرده است.

مشارکت‌های نویسنده

در تهیه این نوشتار؛ پژوهش و گردآوری داده‌های مقاله بر عهده نویسنده ۱ و تجزیه و تحلیل داده‌ها بر عهده هر دو نویسنده بوده است. همچنین اصلاحات دقیق و نهایی را نویسنده ۲ انجام داده است. این دست نوشته با مشارکت برابر نویسندگان نوشته شده است. همه نویسندگان نتایج را مورد بحث قرار دادند، نسخه نهایی دستنوشته را بررسی و تایید کردند.

تقدیر و تشکر

نویسندگان مراتب قدردانی را نسبت به همراهی مسئولین، اساتید، همکاران و دوستان راهگشای این مقاله از جمله سرکار خانم دکتر نرجس زمانی جهت معرفی مکان‌های دارای کاغذدیواری زیر نظر اداره میراث فرهنگی اصفهان و چهار محال و بختیاری، مرکز اسناد سازمان میراث فرهنگی و گردشگری استان اصفهان، مسئولین محترم خانه وثیق انصاری اصفهان و خانه سرتیپ سدهی خمینی شهر، جناب آقای حشمتی، مرمتگر کاخ الماس، خانم ملیحه صالحیه جهت تصاویر کاخ موزه گلستان و آقای دکتر علی نعمتی بابای لو جهت ارسال تصاویر کاخ باغچه جوق ماکو و برخی اطلاعات مربوط به بنای مزبور، اعلام می‌دارد.

تضاد منافع

نویسنده (نویسندگان) هیچ تضاد منافع احتمالی در مورد تحقیق، تألیف و انتشار این مقاله را اعلام نکردند.

منابع مالی

نویسنده (نویسندگان) هیچ گونه حمایت مالی برای تحقیق، تألیف و انتشار این مقاله دریافت نکردند.

پی‌نوشت‌ها

1. Sanborn, Kate.
2. Sugden. A. V
3. Edmondson. J. L
4. Hammers, Margery Anne
5. Lesly Hoskin
6. The Papered Wall
7. Kelly, Robert
8. Anna Wu

9. Ts'ai Lun, Cai Lun
10. Shaanxi
11. Gansu

۱۲. «پته» نوعی بوم پارچه‌ای جهت انتقال تزئیناتی همچون گچبری و نقاشی به دیوار است (سلیمانی و شیشه‌بری، ۱۳۹۶).

۱۳. «دیوارنگاره بوم پارچه» در تاریخ ایران زیرمجموعه تکنیک‌های دیوارپوش پارچه‌ای در آرایه‌های معماری است که پس از اجرای نقاشی روی پارچه کرباس، نقاشی بر روی دیوار چسبانده می‌شده است (حمزوی، ۱۴۰۰).

14. Tapestry
15. Castro, K.
16. Hammers .Margery Anne
17. Jean Bourdichon
18. Jean-Michel Papillon
19. Ferdinand Sichel
20. Domino
21. Christophe-Philippe Oberkampf (1737-1815).
22. Louis Robert
23. Charles Harold Potter
24. William Ross
25. Darwen, Lancashire
26. Marbled Papers
27. Papiers de Tapisserie
28. Cotton Papers
29. Paste Papers
30. Flock Papers

۳۱. تصویر چاپ شده روی پارچه.

32. Canton of Fribourg
33. Panorama
34. Jean Baptiste Reveillon
35. Doddington
36. Papiers brillants
37. Le Francois

۳۸. «فلاک»: ماده زائد صنعت پارچه پشمی که به صورت پودر درمی‌آمد (https://vam.ac.uk Access date (16.4. 2023)

39. Jerome Lanier

40. Helen Clifford, 'Chinese Wallpaper: From Canton to the Country House', in The East India Company at Home, 1757-1857.

۴۱. همه شهروندان، در جایگاه یک ملت و در برابر دستگاهی به نام دولت قرار دارند (اشرف نظری، ۱۳۸۸).

۴۲. ملی‌گرایی در کنار توجه به شکوه دوران کهن ایران.

۴۳. نوعی هستی‌شناسی از دین و جهان به معنای دنیا در برابر آخرت غرب‌گرایی (اشرف‌نظری، ۱۳۸۸).

۴۴. دوران ملکه ویکتوریا (Alexandrina Victoria، ۱۸۱۹-۱۹۰۱)، عصر ویکتوریایی، اوج انقلاب صنعتی و عصر تغییرات بزرگ اجتماعی، اقتصادی و فن‌آوری در بریتانیا.

۴۵. Lord George Nathaniel Curzon وی در سال ۱۸۸۹ به‌عنوان خبرنگار روزنامه تایمز وارد ایران شد.

۴۶. ملکه آن استوارت (Queen Anne) (۱۶۶۵-۱۷۱۴)، ملکه انگلستان، اسکاتلند و ایرلند.

۴۷. Catherine Greenaway (1846-1901): هنرمند انگلیسی دوران ویکتوریا وی با تصویرسازی کتاب کودکان به شهرت رسید.

منابع

- آجودانی، ماشالله. (۱۳۸۲). *مشروطه ایرانی*. تهران: اختران.
- اشرف‌نظری، علی. (۱۳۸۸). *گفتمان هویتی تجددگرایان ایرانی در انقلاب مشروطیت*. *فصلنامه سیاست*، ۳۹(۴)، ۳۴۵-۳۳۳.
- اوری، پیتر، هامبلی، گاوین و ملویل، چارلز. (۱۳۸۹). *تاریخ ایران کمبریج (ترجمه تیمور قادری)* (جلد ۷). تهران: مهتاب.
- بابائی کله‌مسیحی، زهرا. (۱۳۹۹). *مطالعه تطبیقی نقوش پارچه‌ها و کاغذهای دیواری در خانه‌های قاجاری* (پایان‌نامه کارشناسی ارشد هنر اسلامی). دانشکده صنایع‌دستی، دانشگاه هنر اصفهان، اصفهان، ایران.

- بابائی کله‌مسیحی، زهرا، یزدانی، ملیکا، زمانی، نرجس و جوکار، جلیل. (۱۴۰۱). جایگاه پارچه و کاغذدیواری بر آرایه‌های معماری دوره قاجار در خانه وثیق انصاری اصفهان. *نگارینه هنر اسلامی*، ۹(۲۳)، ۱۲۶-۱۴۴. Doi: 10.22077/NIA.2022.5240.1601.
- برکت، سعید. (۱۳۷۸). *مطالعه، شناخت، طرح مرمت و احیا خانه سرهنگ وثیق انصاری* (پایان‌نامه کارشناسی ارشد مرمت). دانشکده حفاظت و مرمت، دانشگاه هنر اصفهان، اصفهان، ایران.
- پورتر، ایو. (۱۳۸۹). *آداب و فنون نقاشی و کتاب‌آرایی* (ترجمه زینب رجبی). تهران: متن.
- پورممتاز، علیرضا. (۱۳۸۰). کاغذ. تهران: مؤسسه خانه کتاب.
- توانایی، حسین. (۱۳۷۱). *چاپ در صنعت نساجی*. اصفهان: دانشگاه صنعتی.
- حمزوی، یاسر. (۱۴۰۰). بررسی دیوارنگاره‌های بوم پارچه ایران با تکیه بر بازخوانی ویژگی‌های هویتی آن در حوزه هنر نقاشی. *جامعه‌شناسی هنر و ادبیات*، ۱۳(۲)، ۳۹-۷۸. Doi: 10.22059/jsal.2022.325744.666039.
- ذاکرزاده، امیرحسین و قربانی‌نیا، انیسه. (۱۴۰۱). تزیینات خانه‌های دوره قاجاریه و تأثیر آن در ایجاد حس مکان (نمونه موردی خانه‌های مشیرالدوله، مؤتمن الاطباء و اعلم السلطنه). *فصلنامه علمی مطالعات میان‌فرهنگی*، ۱۷(۵۲)، ۱۲۷-۱۵۴.
- سجاذزاده، حسن، دریایی، رحمت، ابراهیمی، محمدحسین و مصری، سارا. (۱۳۹۵). تعامل الگوی فضایی مسجد - مدرسه‌های دوره قاجار با معماری وارداتی غرب. *پژوهش‌های باستان‌شناسی ایران*، ۷(۱۴)، ۲۲۱-۲۴۰.
- سرنا، کارلا. (۱۳۶۳). *مردم و دیدنی‌های ایران «سفرنامه کارلاسرنا»* (ترجمه غلامرضا سمیعی). تهران: نو.
- سلیمانی، پروین و شیشه‌بری، طاهره. (۱۳۹۶). شناسایی مواد بوم پارچه با تکیه‌گاه کاغذی مسجد ملا اسماعیل یزد، ایران. *پژوهه باستان‌سنجی*، ۳(۱)، ۶۵-۷۶. Doi: 10.29252/jra.3.1.65.
- شریعت‌پناهی، سید حسام‌الدین. (۱۳۷۲). *اروپایی‌ها و لباس ایرانیان*. تهران: نشر قومس.
- شمیم، علی‌اصغر. (۱۳۸۷). *ایران در دوره سلطنت قاجار قرن سیزدهم و نیمه اول قرن چهاردهم*. تهران: بهزاد.
- شیخی، علیرضا و دهقان منشادی، مینا. (۱۴۰۱). آرایه‌های تزیینی معماری خانه‌های «محتشم» و «صالحی» شیراز؛ یادگارهایی از دوران زند و قاجار. *پیکره*، ۱۱(۳۰)، ۱-۲۸. Doi: 10.22055/pyk.2022.17866.
- کارگر، محمدرضا و ساریخانی، مجید. (۱۳۹۰). *کتاب‌آرایی در تمدن ایران اسلامی*. قم: گل‌ها.
- کرزن، جورج ناتانیل. (۱۳۸۰). *ایران و قضیه ایران (ترجمه غلامعلی وحید مازندرانی)*. تهران: علمی و فرهنگی.
- کریمی، امیرحسین و هلاکوبی، پرویز. (۱۳۸۶). بررسی فن شناختی پوشش‌های دیواری کاغذی خانه وثیق انصاری اصفهان. *مجموعه مقالات هشتمین همایش حفاظت و مرمت اشیای تاریخی فرهنگی تهران*، ۸(۸)، ۲۵۵-۲۶۲. تهران: پژوهشگاه میراث فرهنگی و صنایع دستی و گردشگری.
- مایل هروی، نجیب. (۱۳۷۲). *کتاب‌آرایی در تمدن اسلامی*. مشهد: آستان قدس رضوی، بنیاد پژوهش‌های اسلامی.
- مسینه‌اصل، مریم. (۱۳۹۴). *طراحی کاغذدیواری براساس نقاشی‌های کاخ سردار ماکو* (پایان‌نامه کارشناسی ارشد پژوهش هنر). دانشکده هنرهای صناعی اسلامی، دانشگاه هنر اسلامی تبریز، تبریز، ایران.
- منجزی، مهلا. (۱۳۹۴). *تدوین اصول طراحی کاغذدیواری متناسب با فرهنگ ایرانی براساس قالی تبریز* (پایان‌نامه کارشناسی ارشد پژوهش هنر). دانشکده فرش، دانشگاه هنر اسلامی تبریز، تبریز، ایران.
- نوغانی بهمیری، سمیه. (۱۳۸۷). *فن‌شناسی و آسیب‌شناسی کاغذ و پارچه‌های دیواری خانه وثیق انصاری و انجام عملیات حفاظت و مرمت بر بخشی از آن* (پایان‌نامه کارشناسی مرمت آثار تاریخی). دانشکده حفاظت و مرمت، دانشگاه هنر اصفهان، ایران.
- نوغانی بهمیری، سمیه. (۱۳۹۰). روایتی از حماسه ودایی در خانه وثیق انصاری اصفهان؛ مطالعه تطبیقی نقوش یکی از پارچه‌های دیواری خانه وثیق با شخصیت‌های تئاتر سایه‌ای اندونزی. *پژوهش هنر*، ۱(۲)، ۶۶-۵۷.
- هاشمی حسین‌آبادی، نجمه. (۱۳۹۰). *همنشینی آرایه‌ها در تزیینات خانه وثیق انصاری اصفهان* (پایان‌نامه کارشناسی ارشد پژوهش هنر). دانشکده هنر و معماری، دانشگاه کاشان، کاشان، ایران.

- هاشمی‌نیا، محمدمسیح. (۱۳۹۶). بررسی و مطالعه بر ویژگی‌های تزیینات وابسته به بنا و معماری ایرانی اسلامی جهت بیان ارزش‌های آن. دومین همایش بین‌المللی و چهارمین همایش ملی پژوهش‌های مدیریت و علوم انسانی، دانشگاه تهران. - هانی‌طباطبائی، پروین. (۱۳۷۸). حکاکتی و چاپ چوب. تهران: بشارت.
- وولف، هانس‌ای. (۱۳۷۲). صنایع‌دستی کهن ایران (ترجمه سیروس ابراهیم‌زاده). تهران: انتشارات و آموزش انقلاب اسلامی. ذکا، یحیی. (۱۳۴۹). تاریخچه ساختمان‌های ارگ سلطنتی تهران و راهنمای کاخ گلستان. تهران: انجمن آثار ملی.
- Briggs, A. (1984). *A Social History of England*. Viking Press. London: Book Club Ass.
- Castro, K. (2005). Improvement in the wallpaper industry during the second half of the 19th century. *Elsevier journal. Spectrochimica Acta Part A* (61), 235-263.
- Eliot, S., & Rose, J. (2009). *A Companion to the History of the Book*. Hoboken: Wiley-Blackwell.
- Garner, M. (2020) A brief history of wallpaper. https://multibriefs.com/briefs/exclusive/brief_history_of_wallpaper.html (Accessed April 28, 2023).
- Hammers, M A. (1962). *A brief history of wallpaper and how it has been influenced by contemporary ways of life master of science*. Oregon State University: Oregon. United States of America.
- Hoskins, L. (2005). *The Papered Wall: The History; Patterns and Techniques of Wallpaper*. London: Thames & Hudson.
- Kelly, Robert. M. (2015). Toward a History of Canadian Wallpaper Use: Mechanization 1860-1935. *Material Culture Review*. 80, 17-37.
- Parissien, Steven. (1995). *The Georgian House*. Aurum Press.
- Sanborn, K. (1905). *Old Time Wall Papers: An Account of the Pictorial Papers on Our Forefathers' Walls*. Literary Collector Press. New York: Literary Collector Press.
- Sugden, A. V.; Edmondson. J. L. (1926). *A history of English wallpaper 1509-1914*. London: B. T. Batsford. Ltd.
- Wells-cole, A. (2005). Flocks, Florals and Fancies. In B Lesly Hoskins. *The Papered Wall: The History. Patterns and Techniques of Wallpaper*. 22-41.
- Wisse, G. (2005). Manifold Beginnings: Single Sheet Papers. In B Lesly Hoskins. *The Papered Wall: The History. Patterns and Techniques of Wallpaper*. 9-21.
- Wu, A. (2018). *Chinese wallpaper. Global histories and material culture* (PhD thesis). Royal College of Art. London. England.